

بسم الله الرحمن الرحيم

دانشگاه قم

دانشکده‌های هیات و معارف اسلامی

پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

مبانی فقهی الزام به فرزندآوری و شرط فرزنددار شدن

استاد راهنما:

دکتر عبدالله امیدی فرد

نگارنده:

نسرین رهنما

بهار/ ۱۳۹۲

حمد و سپاس خدایی را که لطف و محبت و هدایتش را هیچ مانعی باز نمی-

دارد

تقدیم به:

محضر مقدس عزیزان عالم وجود، ائمه اطهار علیهم السلام، آن نورهایی که با آمدنشان از
عرش به فرش بر خاکیان منت نهادند و بالخصوص سر مکنون الهی، آن عزیز منتظر، آن
طیب درد آشنا، آن طلایه دار ملکوت الهی «صاحب العصر و الزمان» بقیه الله الاعظم
ارواحنا له الفداء).

تشکر و قدردانی

به مصداق «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» بسی شایسته است از استاد فرهیخته و

فرزانه جناب آقای دکتر عبدالله امیدی فرد که در کمال سعه صدر و حسن خلق و

فروتنی، از هیچ کمکی در نگارش این رساله بر من دریغ نکردند و زحمت راهنمایی این

رساله را بر عهده گرفتند، تقدیر و تشکر کنم.

از پدر و مادر عزیزم، به پاس عاطفه سرشار و گرمای امید بخش وجودشان که در این سردترین

روزگاران بهترین پشتیبانم بوده و هستند.

با تشکر از همه دوستان که صمیمانه و مشفقانه با مشاوره های خود مرا در انجام این رساله یاری

رساندند.

چکیده

فرزندآوری در نظام خانواده از چالش‌های جدی زوجین در عصر کنونی است. در اینکه فرزندآوری جزو ماهیت شرعی و مقتضای ذات عقد نکاح محسوب نمی‌شود هیچ اختلاف عقیده‌ای میان فقهای امامیه وجود ندارد.

گاهی زوجین در امر فرزندآوری دیدگاه یکسانی ندارند و این امر تقریباً باعث نگرانی و ناراحتی زوجین از همدیگر می‌شود. یکی از راه‌های کم کردن این نگرانی‌ها این است که زوجین فرزندآوری را به یک ضمانت الزام آور تبدیل کنند که در این صورت طرف مقابل حق تخلف از این شرط الزام آور را ندارند که در صورت تخلف تنها راه پشتیبانی قانونی، طرح دعوی قضایی در این خصوص است. نوشتار حاضر با مطالعه توصیفی و بررسی آراء فقها درباره شروط ضمن عقد و شرط الزام به فرزندآوری و آثار و احکام تخلف از این شرط به جمع آوری دیدگاه فقها در این باره می‌پردازد و راهکارهایی را برای افزایش جمعیت ارائه می‌دهد. در این پژوهش این نتیجه حاصل شد که می‌توان استیلاد را به عنوان شرط صفت و الزام به فرزندآوری را به عنوان شرط فعل در ضمن عقد نکاح قرار داد.

کلمات کلیدی: عزل، استیلاد، شرط، نکاح.

فهرست مطالب

۱	فصل اول: کلیات
۲	۱. بیان مسئله
۳	۲. اهمیت و ضرورت تحقیق
۳	۳. سؤالات
۴	۴. فرضیه
۴	۵. پیشینه
۵	۶. روش تحقیق
۶	۱.۱. تعریف واژگان
۶	۱.۱.۱. عزل
۶	۱.۱.۱.۱. معنای عزل در لغت
۶	۲.۱.۱.۱. معنای عزل در اصطلاح فقه
۷	۲.۱.۱. استیلاد
۷	۱.۲.۱.۱. معنای استیلاد در لغت
۷	۲.۲.۱.۱. معنای استیلاد در اصطلاح فقه
۸	۳.۱.۱. شرط

۸	۱.۳.۱.۱.معنای شرط در لغت
۹	۲.۳.۱.۱.معنای شرط در کلام فقها
۹	۱.۲.۳.۱.۱.تعریف شیخ انصاری
۹	۲.۲.۳.۱.۱.تعریف شهید اول
۹	۳.۲.۳.۱.۱.تعریف امام خمینی(ره)
۱۰	۴.۱.۱.نکاح
۱۰	۱.۴.۱.۱.معنای نکاح در لغت
۱۰	۱.۱.۴.۱.۱.قول راغب در مفردات
۱۰	۲.۱.۴.۱.۱.قول جوهری در صحاح اللغه
۱۱	۳.۱.۴.۱.۱.قول فیومی در مصباح المنیر
۱۱	۲.۴.۱.۱.معنای نکاح در زبان شرع
۱۳	۳.۴.۱.۱.معنای نکاح در اقوال فقها
۱۶	۲.۱.اهداف و اغراض نکاح
۱۷	۱.۲.۱.اهداف(حکمت های) نکاح در آیات
۱۷	۱.۱.۲.۱.اطاعت و امتثال فرمان خدا
۱۸	۲.۱.۲.۱.دست یابی به آرامش درونی

۱۹	۳.۱.۲.۱. توسعه اقتصادی (گشایش روزی)
۲۰	۴.۱.۲.۱. حفظ از تباهی و فساد
۲۲	۵.۱.۲.۱. بقای نسل و نوع انسان
۲۴	۲.۲.۱. اهداف (حکمت های) نکاح در روایات
۲۴	۱.۲.۲.۱. سنت پیامبران
۲۵	۲.۲.۲.۱. حفظ دین و اجتناب نفس از وقوع در حرام و پرهیز از بی عفتی و گناه
۲۶	۳.۲.۲.۱. تعدیل احساسات نفسانی به منظور رسیدن به خود شکوفایی
۲۷	۴.۲.۲.۱. افزایش ارزش عبادت
۲۷	۵.۲.۲.۱. وسعت رزق و روزی در سایه ازدواج
۲۹	۶.۲.۲.۱. بقای نسل و استمرار حیات نوع بشر
	نتیجه فصل
۳۳	فصل دوم: جایگاه و منزلت فرزند
۳۴	۱.۲. اثبات مطلوبیت تولید مثل و فرزند متعدد داشتن از منظر روایات
۳۴	۱.۱.۲. روایات وارده در کراهت عذب بودن
۳۶	۲.۱.۲. روایات وارده در ازدواج با زن ولود
۳۸	۳.۱.۲. روایات وارده در تشویق به ازدواج به خاطر محبوب بودن فرزند داشتن

۳۹	۴.۱.۲. روایات وارده در مطلوب بودن افزودن بر تعداد فرزندان
۳۹	۵.۱.۲. شبهات وارده و پاسخ به آنها
۴۳	۲.۲. جایگاه و ارزش واقعی فرزند در گذر تاریخ
۴۳	۱.۲.۲. اروپای قرون وسطی
۴۳	۲.۲.۲. یونان باستان
۴۴	۳.۲.۲. زردشتیان ایران باستان
۴۴	۴.۲.۲. ایران باستان
۴۴	۵.۲.۲. سومر
۴۵	۶.۲.۲. در میان پیامبران
۴۷	۳.۲. جایگاه و منزلت فرزند از منظر آیات و روایات
۴۸	۱.۳.۲. جایگاه و منزلت فرزند از منظر آیات
۴۸	۱.۱.۳.۲. نور چشم
۴۸	۲.۱.۳.۲. زینت بخش زندگی
۴۸	۳.۱.۳.۲. فتنه و وسیله آزمایش
۴۹	۴.۱.۳.۲. بشارت
۴۹	۲.۳.۲. جایگاه و منزلت فرزند از منظر روایات

۴۹	۱.۲.۳.۲. فرزند، ابزاری برای پیشبرد اهداف شریعت
۵۰	۲.۲.۳.۲. برآورده شده انتظارات والدین و تقویت عزت نفس در آنان
۵۱	۳.۲.۳.۲. دستگیری از والدین در هنگام پیری
۵۳	۴.۲.۳.۲. اجتماعی شدن
۵۴	۵.۲.۳.۲. رشد و تعالی شخصیت والدین
۵۴	۶.۲.۳.۲. فرزند، عامل سلامت روانی و نشاط والدین
۵۵	۷.۲.۳.۲. توسعه اقتصادی و برکت در خانواده
۵۶	۸.۲.۳.۲. احساس مثمر ثمر بودن
۵۷	۹.۲.۳.۲. فرزند و کارآمدی خانواده
۵۸	۱۰.۲.۳.۲. دریافت حمایت معنوی پس از مرگ
۶۰	۱۱.۲.۳.۲. شناخت حق پدر و مادر
۶۰	۱۲.۲.۳.۲. فرزند، عامل شکوفایی عواطف
۶۱	۳.۳.۳. انگیزه های درست و نادرست فرزندآوری
	نتیجه فصل
۶۵	فصل سوم: شرط الزام به فرزندآوری و احکام آن
۶۶	۱.۳. شروط ضمن عقد نکاح

۶۷	۱.۱.۳.۱.ویژگی های شرط ضمن عقد
۶۸	۱.۱.۳.۱.۱.۳.شروط صحيح
۶۸	۱.۱.۳.۱.۱.۱.۳.مقدور باشد
۷۰	۱.۱.۳.۲.۱.۱.۱.۳.فايده عقلايی داشتن
۷۰	۱.۱.۳.۳.۱.۱.۱.۳.عدم مخالفت با کتاب و سنت
۷۲	۱.۱.۳.۴.۱.۱.۱.۳.معلوم بودن شرط
۷۳	۱.۱.۳.۵.۱.۱.۱.۳.عدم مخالفت با مقتضای عقد
۷۵	۱.۱.۳.۲.۱.۱.۳.شروط فاسد
۷۷	۱.۱.۳.۲.۱.۳.اقسام شرط صحيح
۷۷	۱.۱.۳.۱.۲.۱.۳.شرط صفت
۷۹	۱.۱.۳.۲.۲.۱.۳.شرط نتیجه
۸۰	۱.۱.۳.۳.۲.۱.۳.شرط فعل
۸۱	۱.۳.۳.۱.۳.بررسی فقهی آثار شروط
۸۷	۲.۳.دیدگاه فقها نسبت به فرزندآوری(استیلاد)
۸۸	۱.۲.۳.۱.علامه حلی
۸۹	۲.۲.۳.۲.محقق ثانی

۸۹	۳.۲.۳. صاحب جواهر
۹۱	۳.۳. احکام شرط الزام به فرزندآوری
۹۲	۳.۳.۱. حکم تخلف زوج از شرط
۹۳	۳.۳.۲. حکم تخلف زوجه از شرط
۹۵	۳.۴. عزل
۹۶	۳.۴.۱. ادله قائلان به حرمت عزل
۹۹	۳.۴.۲. ادله قائلان به جواز عزل
۱۰۱	۳.۴.۳. چگونگی جمع بین روایات
۱۰۱	۳.۴.۴. احکام دیه
۱۰۴	۳.۵. حکومت و فرزندآوری
۱۰۵	۳.۱.۵. احکام اولیه و ثانویه
۱۰۷	۳.۲.۵. نظرات برخی از مراجع و علمای دین درباره افزایش جمعیت
۱۰۷	۳.۱.۲.۵. حضرت امام خمینی(ره)
۱۰۷	۳.۲.۲.۵. مقام معظم رهبری
۱۰۷	۳.۲.۳.۵. نوری همدانی
۱۰۸	۳.۲.۴.۵. جعفر سبحانی

۱۰۹	۵.۲.۵.۳. شهید محمد باقر صدر
۱۱۰	۶.۲.۵.۳. شهید مطهری
۱۱۰	۶.۳. آثار و پیامد های کاهش جمعیت
۱۱۱	۱.۶.۳. تغییر نظام تربیتی و مفاهیم اخلاقی
۱۱۲	۲.۶.۳. کاهش نشاط اجتماعی-اقتصادی
۱۱۳	۳.۶.۳. کاهش اقتدار سیاسی، تغییر در ترکیب های دینی
۱۱۳	۷.۳. دلایل مخالفان تحدید نسل
۱۱۳	۱.۷.۳. آیات
۱۱۶	۲.۷.۳. روایات
۱۱۶	۳.۷.۳. قاعده لاضرر
۱۱۷	۴.۷.۳. کاهش جمعیت توطئه ای استعماری
۱۱۷	۸.۳. دلایل موافقان تحدید نسل
۱۱۸	۱.۸.۳. مدح قلت عیال
۱۱۸	۲.۸.۳. هر کثرتی پسندیده و هر اندکی ناپسند نیست
۱۱۹	۳.۸.۳. مشکلات اجتماعی تکثیر نسل
۱۲۰	۹.۳. سیاست های تشویقی فرزندآوری

۱۲۱

ضمائم

۱۲۳

نتیجه گیری

۱۲۴

منابع عربی

۱۳۰

منابع فارسی

۱۳۳

مقالات

فصل اول: کلیات

۱. بیان مسئله

خانواده فرآیندی از تلاش ناشی از توافق دو جنس مخالف برای ایجاد هماهنگی سلیقه‌ها است و در نظام اجتماعی و حقوقی مختلف جایگاهی والا دارد و مهم‌ترین نهاد اجتماعی به حساب می‌آید. بقای نوع بشر، ترقی یا عدم پیشرفت جوامع، زیر ساختارهای تربیتی و... حاصل تشکیل نظام خانواده‌هاست. در شریعت اسلام، انتخاب همسر و پیوند قانونی دو جنس مخالف و رابطه زناشویی میان آنان شالوده تشکیل خانواده و اساس پی‌ریزی تکالیف زوجین نسبت به یکدیگر و اعضای خانواده تلقی می‌گردد. بر این اساس ازدواج آثاری نیکو و پرازش همانند: اطاعت و امتثال فرمان خدا، دستیابی به آرامش درونی و مهر و رأفت توأم با صمیمیت، برپایی سنت رسول خدا (صلی‌الله علیه وآله و سلم)، حفظ دین و اجتناب نفس از وقوع در حرام و تولید نسل به دنبال دارد.

برخوردراری از نعمت فرزندانوری و تربیت اولاد شایسته نیز یکی از آثار نیکوی ازدواج است که از دیرباز کانون توجه طرفین نکاح و خانواده‌ها بوده است.

از دیدگاه اسلام داشتن فرزند، یک مزیت به حساب می‌آید و از آن به عنوان بازو و پشتوانه خانواده، مایه‌ی انس و دلگرمی زوجین همچنین منبع ارزشمندی برای پیشبرد اهداف شریعت تعبیر می‌شود. فرزندی که نعمت وجودش مایه‌ی مباحثات و در بعضی از خانواده‌ها عدم وجوش مایه‌ی فروپاشی خانواده است.

حال در این راستا ما در این پژوهش بر آن هستیم تا مسئله الزام به فرزندانوری را از طرف هر کدام از زوجین و نیز شروط و آثار حاصل از آن را مورد بررسی قرار دهیم بدین صورت که : فصل اول شامل کلیات می‌باشد که به تعریف لغوی و اصطلاحی واژگان کلیدی و سپس به اهداف و حکمت‌های نکاح در آیات و روایات پرداخته شده است. در فصل دوم به جایگاه و منزلت فرزند از منظر آیات و روایات پرداخته شده است. فصل سوم احکام و آثار شرط الزام به

فرزندآوری بررسی شده است که پس از بحث شروط ضمن عقد و ویژگی ها و اقسام آن به احکام تخلف زوجین از شرط پرداخته و در انتها بحث حکومت و فرزندآوری مطرح شده است.

۲. اهمیت و ضرورت تحقیق

تبیین مسئله فرزندآوری و گره‌گشایی از آن مستلزم پژوهشی نظام‌مند و جامع در متون فقهی و آموزه‌های دینی است. این نوشتار به تبیین جایگاه استیلاد و فرزندآوری در کانون خانواده می‌پردازد که از چالش‌های امروز خانواده‌ها است.

ضرورت این نوشتار را چنین می‌توان بیان کرد:

۱- با تبیین اهداف ازدواج و ارزش و جایگاه فرزند، زوجین را ترغیب به فرزندآوری کند زیرا در حال حاضر کشور با بحران کاهش جمعیت مواجه است.

۲- فرزندآوری را می‌توان در ضمن عقد نکاح شرط کرد تا در صورت استنکاف یکی از زوجین از فرزندآوری، مجوزی برای طرح دعوی اجبار طرف مقابل به آن فراهم گردد.

۳. سؤالات

سؤال اصلی: مبانی و مصادیق الزام به فرزندآوری چیست؟

سؤالات فرعی:

۱- در چه صورتی زوج می‌تواند زوجه را الزام به فرزندآوری کند؟

۲- در چه صورتی زوجه می‌تواند زوج را ملزم را به فرزندآوری کند؟

۳- در چه صورتی حکومت می‌تواند خانواده‌ها را به کنترل و تنظیم نسل ملزم کند؟

۴. فرضیه

۱ - می‌توان شرط الزام به فرزندآوری را در ضمن عقد نکاح قرار داد.

۲- به نظر می‌رسد که حاکم اسلامی می‌تواند در حیطه‌ی وظایفش حکم ثانوی صادر کند.

۵. پیشینه تحقیق

بحث استیلا و الزام به فرزندآوری به عنوان یک شرط صحیح که می‌توان آن را در ضمن عقد نکاح قرار داد در هیچ‌یک از آثار فقهی قدما و متأخرین به طور مستقل مورد بررسی قرار نگرفته است بلکه تلویحاً در لابه‌لای مباحث «کراهت عزل بدون شرط و اذن زوجه در نکاح دائم» به نحو اختصار و ضمنی به آن اشاره شده است.

تاکنون در زمینه‌ی الزام به فرزندآوری اثری مستقل به نگارش در نیامده است اما در سال ۱۳۸۸ در دانشگاه تهران پایان‌نامه‌ای با عنوان «جایگاه فقهی-حقوقی فرزندآوری در قلمرو نکاح» به رشته تحریر درآمده است که نویسنده در این پژوهش در پی بررسی این مسئله بودند که آیا فرزندآوری جزء مقتضای ذات عقد نکاح است یا جزء مقتضای اطلاق آن.

۶. روش تحقیق

روش کار در این پژوهش نیز به نحو کتابخانه‌ای و با مراجعه به منابع دست‌اول و معتبر فقهی بوده، مطالب نیز به شیوه توصیفی و گهگاه تحلیلی می‌باشد. در بررسی توصیفی، هدف صرفاً گردآوری و کسب اطلاعاتی درباره‌ی موضوع موردتحقیق است و در بررسی تحلیلی، بین اطلاعات گردآوری‌شده، مقایسه‌هایی صورت می‌گیرد.

۱.۱. تعریف واژگان

۱.۱.۱. عزل

۱.۱.۱.۱. معنای عزل در لغت

عزل در لغت به معنای بیکاری، پیاده کردن از عمل و برکناری از کاری می‌باشد.^۱ الْعَزْلُ: (مصدر عَزَلَ) دور ساختن.^۲

گاهی نیز به معنای دور کردن چیزی و قرار دادن آن در گوشه‌ای می‌باشد.^۳

در فرهنگ لاروس نیز به معنای جدا کردن و دور ساختن به‌کاررفته است.^۴

ابن منظور نیز عزل را به معنای دوری کردن و برکناری به‌کاربرده است.^۵

۲.۱.۱.۱. معنای عزل در اصطلاح فقه

عزل در اصطلاح فقه عبارت است از اینکه شوهر، در هنگام جماع منی خود را در خارج از رحم زن ریخته و مانع باردارشدن او گردد.^۶

العزل: و هو اخراج الآله عند الانزال و افراف المنی الی خارج فی غیر الزوجه الدائمہ الحره.^۱

---

^۱. علی‌اکبر دهخدا، لغت‌نامه، چاپ دوم، (موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷) ج ۱۰، ص ۱۵۸۶۴

^۲. سید محمد حسینی، فرهنگ لغات و اصطلاحات فقهی، چاپ دوم، (انتشارات صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۵)، ص ۳۳۷

^۳. حمید مسجد سرائی، ترمینولوژی فقه، چاپ اول، (تهران، انتشارات پیک کوثر، ۱۳۹۱)، ص ۴۲۳

^۴. خلیل جر، فرهنگ لاروس، (مترجم: حمید طبیبیان) چاپ هفتم (تهران، انتشارات امیرکبیر ۱۳۷۶) ج ۲، ص ۱۴۴۷

^۵. ابن منظور، لسان العرب، (مصحح: احمد فارس صاحب الجوائب)، چاپ سوم، (بیروت، دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۴ هـ)

ج ۱۱، ص ۴۴۰

^۶. مسجد سرائی، ص ۴۲۳